

Ажнюк Леся Вікторівна,
старший науковий співробітник
Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні НАН України,
кандидат філологічних наук

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ТИПОЛОГІЯ І ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

Лінгвістична експертиза (ЛЕ) – це спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів та інших мовних об'єктів для з'ясування тих питань, які виникають у правозастосуванні. Майже завжди в ЛЕ мова йде про конфлікт інтерпретацій повідомлень, коли відмінні інтерпретації передбачають відмінні юридичні наслідки (або їхню відсутність). Через потенційну множинність інтерпретацій багатьох повідомлень ті самі факти мовлення можуть отримувати різні юридичні оцінки. Інтерпретація змісту таких повідомлень потребує спеціальних лінгвістичних знань.

Спектр завдань ЛЕ є дуже широким, а об'єктом дослідження стає мовний матеріал різних дискурсивних сфер – від текстів законів та інших нормативних документів до текстів повідомлень у месенджерах і усного мовлення. Наша практика дозволяє з усього масиву ЛЕ виділити 3 великі групи, які принципово відрізняються як завданнями, так і методичними підходами: 1) ЛЕ у справах про документальні спори; 2) ЛЕ у справах про вчинення неправомірних вербальних дій; 3) ЛЕ у справах, пов'язаних з дослідженням індивідуальних особливостей писемного та усного мовлення. Останніх у нашій практиці порівняно небагато. Тут мова може йти про належність кількох текстів тому самому автору, про ідентифікацію мовця за певними фонологічними ознаками, про рівень володіння мовою (наприклад, чи достатній цей рівень для розуміння змісту заповіту) тощо. Зупинимось докладніше на перших двох групах.

1. ЛЕ у справах про документальні спори проводиться, коли існує конфлікт інтерпретацій тексту юридичного документа й необхідно встановити, яка з його альтернативних інтерпретацій має лінгвістичні підстави, а яка не підтримується об'єктивними текстовими параметрами. Такі експертизи можуть вирішувати дуже широкий спектр завдань. Наведемо декілька прикладів найпростіших питань, які можуть стояти перед такою ЛЕ: чи пов'язані певні елементи тексту нормативного акта (слова, вислови, композиційні частини) за змістом?; чи

відповідає текст певним жанровим ознакам (розписки, договору, заповіту; листа-повідомлення про розірвання договору; листа-відповіді, який містить аргументовану відмову, листа-пропозиції тощо)?; чи вказує текст договору на певну подію (наприклад, на отримання грошей позичальником) як на таку, що вже відбулася, чи як на таку, що лише планується?; чи можна з тексту договору встановити ті чи інші юридично важливі обставини (час з якого договір набув чинності; час повернення позики; хронологічну послідовність згадуваних у тексті подій; як співвідносяться в часі події, описані в текстах кількох юридично пов'язаних документів тощо)?

Нерідко об'єктом дослідження стає значення фахових термінів, зокрема тих, що зазнають модифікацій під впливом контексту, перекладних термінів, термінів-неологізмів. Лінгвістичного обґрунтування може потребувати термінологічне або нетермінологічне використання слова в певному контексті. Спірні інтерпретації текстів виникають також через різнотлумачення змістових і граматичних зв'язків у тексті, службових слів, абревітур, як, наприклад, складений сполучник *та/або*, слово *тощо*, вираз *і. т. ін.*, абревіатура *у. о.*, уживання розділових знаків, складних синтаксичних конструкцій. Об'єктом експертизи може бути текст перекладу документа в порівнянні з текстом оригіналу.

Великий кількісний масив складають ЛЕ, пов'язані з ідентифікацією документальних записів власних назв. Такі експертизи мають специфічний і чітко окреслений об'єкт аналізу – запис власної назви (прізвища, імені, топоніма, назви юрособи, у т. ч. різними мовами), який у документі виконує функцію юридичного ідентифікатора. При вчиненні ряду юридичних процедур (встановлення родинних стосунків, підтвердження майнових прав, отримання громадянства тощо) ідентичність записів того самого оніма в різних документах стає релевантною юридичною ознакою і навіть мінімальне орфографічне розподібнення цих записів має небажані юридичні наслідки. Водночас відповідність чи невідповідність цих записів орфографічним та транслітераційним стандартам юридично не мають принципового значення.

Завданням ЛЕ є обґрунтування ідентичності нетотожних записів власних назв у різних документах однією або різними мовами. Це вимагає з'ясування причини виникнення розбіжностей і підтвердження регулярного характеру такої трансформації оніма в практиці документування під дією

об'єктивних лінгвістичних та соціолінгвістичних чинників. Додатковими фактологічними опорами для висновку експерта можуть бути час і місце видачі документа та національна належність носія імені, тощо

2. ЛЕ, пов'язані з учиненням протиправних вербальних дій – вербальних злочинів або некримінальних вербальних правопорушень. Завдання цих досліджень – діагностувати, чи відповідає прагматичний зміст вербальної дії, вчиненої за тих чи інших обставин, тій прагматичній матриці, яка сформульована в законі. Наприклад, прагматична матриця, сформульована в ст. 110 ККУ – «заклик до вчинення дій, спрямованих на порушення територіально цілісності України»; аналізована вербальна дія – гасло «Домой, в Россию», контекст – псевдовибори в Криму після анексії в 2014 році.

Коли мова йде про вербальні злочини, ми стикаємося з використанням мови як знаряддя злочину, як інструменту для вчинення різноманітних протиправних дій – від уведення в оману споживачів товарів і послуг до посягань на честь, гідність і ділову репутацію особи шляхом поширення про цю особу недостовірної інформації; від шантажу, вимагання і погроз до корупційних вербальних злочинів, таких як вимагання / пропозиція неправомірної винагороди, згода на її отримання тощо. Окремою категорією є вербальні злочини проти основ національної безпеки держави: посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, заклики до агресивної війни й тероризму, розпалювання міжетнічної чи релігійної ворожнечі; виправдовування й визнання правомірною збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників та інші.

Вербальні дії стають юридично осудними за визначених комунікативних умов і прагматичних обставин – лише тоді, коли за сукупністю своїх лінгвопрагматичних ознак вони підпадають під юридичні визначення *вербальних злочинів*, тобто таких протиправних дій, які передбачені Кримінальним кодексом України, або інших, некримінальних вербальних правопорушень.

За українським законодавством кримінальними злочинами є погрози, шантаж, вимагання, корупційні вербальні діяння, вербальні злочини проти основ національної безпеки України: Чимало протиправних вербальних дій потрапляють під юридичні визначення некримінальних (адміністративних, цивільних, дисциплінарних та ін.) вербальних правопорушень, які передбачені законодавством України. Такими є вербальні

посягання на честь, гідність і ділову репутацію особи шляхом поширення про неї неправдивої інформації, уведення в оману споживачів товарів і послуг шляхом поширення недостовірної інформації про товари й послуги, порушення права інтелектуальної власності, а ще – шахрайство, поширення конфіденційної, службової або таємної інформації (інколи поширення таємної інформації є кримінальним злочином) та низка інших протиправних вербальних дій.

Об'єктом ЛЕ може бути текст медійної публікації, усний публічний виступ, повідомлення в месенджері, публікація в соціальній мережі, рекламні повідомлення, політична агітація, політичні гасла, аудіо- чи відеозаписи розмов, які зроблені під час проведення негласних слідчих дій, і будь-яка інша документальна фіксація вербальної поведінки.

Не може бути об'єктом ЛЕ переказ чийхось слів і опис чийсь вербальної поведінки іншою особою, оскільки при лінгвістичному діагностуванні складу вербального злочину всі елементи текстового повідомлення і всі прагматичні обставини вчинення вербальної дії можуть бути діагностичними й суттєво важливими. Також не може бути об'єктом ЛЕ текст перекладу, оскільки, порівняно з текстом оригіналу, переклад завжди має певні відмінності й «втрати», які для перекладача видаються допустимими, але є принципово важливими при відповіді на ті специфічні питання, які стоять перед ЛЕ.

Попри позірну несхожість ЛЕ у справах про вчинення різноманітних вербальних злочинів, кожна ЛЕ має, по-перше, встановити прагматичний зміст учиненої вербальної дії (тобто такий її зміст, який не дорівнює сумі значень її компонентів а встановлюється з урахуванням широкого комунікативного контексту) і, по-друге, співвіднести прагматичний зміст учиненої вербальної дії з диспозицією юридичної норми, тобто з тією прагматичною матрицею, яка прописана в законі. Тому базовим інтелектуальним і методологічним інструментом при проведенні ЛЕ є лінгвістична прагматика.